

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ
ПРО ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Здобуття Україною незалежності та демократизація суспільства викликали необхідність реформування законодавства і приведення його у відповідність до потреб часу та міжнародних стандартів, які властиві країнам розвиненої демократії. Поряд із позитивними політичними, економічними та соціальними змінами, демократичний режим характеризується реальними гарантіями захисту прав, свобод та інтересів – у разі їх порушення, оспорювання чи невизнання – в суді. З метою удосконалення судової процедури в цивільних справах 18 березня 2004 р. був прийнятий новий Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК), який принципово відрізняється від ЦПК 1963 р. Слід звернути увагу на те, що в ЦПК 2004 р. законодавець не тільки запровадив нові інститути, покликані прискорити розгляд справ у судах (наказне провадження, заочний розгляд справи), але й наповнив іншим змістом уже сформовані та перевірені практикою інститути, зокрема, це стосується доказів у цивільній справі. Але, на нашу думку, положення діючого законодавства щодо кола доказів у цивільній справі не можуть бути сприйняті однозначно та потребують усебічного аналізу та вивчення.

Проблемам у галузі доказового права присвятили свої роботи К. С. Юдельсон, А. Ф. Клейнман, С. В. Курильов, М. К. Треушников та ін., проте більшість досліджень проведені ще за радянських часів і не могли враховувати сучасних проблем цивільного процесуального права. Тому завданням вітчизняних науковців та практиків має стати вироблення обґрунтованої позиції стосовно законодавчого забезпечення доказової діяльності в цивільному процесі.

Згідно з ч. 2 ст. 57 ЦПК України фактичні дані в цивільній справі встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Виходячи з цього, перше й головне місце серед засобів доказування посідають пояснення сторін, третіх осіб та представників, надані у формі свідоцьких показань. По-

ява такого доказу стала результатом поєднання двох різних за своєю сутністю засобів доказування – пояснень основних учасників процесу та показань свідків. Подібне правове явище знайшло своє відображення у вітчизняному законодавстві вперше. Чинне законодавство (ЦПК 1963р.) чітко визначало, що, поряд з іншими, як докази в цивільній справі досліджуються пояснення сторін і третіх осіб, а також як окремий доказ – показання свідка, який не є особою, що бере участь у справі. Такий законодавчий підхід забезпечував індивідуалізацію кожного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин та виконання ним окремої функції, спрямованої на досягнення спільної мети – встановлення істини в цивільній справі.

У сучасних умовах головні учасники процесу (сторони, треті особи) опиняються в досить складному становищі, коли для доведення своєї правоти в суді їм необхідно виступити в іншій процесуальній якості – як свідки. Поряд із цим, слід зазначити, що на відміну від свідків, на яких покладений обов'язок давати правдиві показання про відомі їм обставини справи, сторони, треті особи та представники мають право обирати – давати показання чи ні (ст. 62 ЦПК). Але на практиці досить рідко зустрічаються випадки, коли зазначені особи дають згоду на свій допит як свідка. Це пов'язується перш за все з тим, що набуття такого статусу може викликати за певних умов несприятливі правові наслідки, зокрема, притягнення до кримінальної відповідальності за дачу неправдивих показань. Так, намагаючись переконати суд у правильності своєї позиції, особа може повідомляти певні відомості, які згодом не знайдуть свого підтвердження в судовому засіданні і можуть бути розцінені судом як неправдиві свідчення, що неминує має потягти застосування санкцій кримінального характеру, оскільки сторони та треті особи, на відміну від інших свідків, є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, їм завжди безпосередньо відомі дійсні обставини справи, тому помилятися щодо їх існування зазначені особи не можуть. Крім того, не варто виключати і допущення судом

помилку під час дослідження та оцінки доказів у цивільній справі.

На окрему увагу заслуговує питання можливості допиту як свідка представника сторони чи третьої особи. Як відомо, представник у суді надає правову допомогу конкретному учасникові процесу з метою отримання ним сприятливого судового рішення та відновлення справедливості. Довіряючи своєму представникові (договірне представництво), зацікавлена особа досить часто не вбачає необхідності особистої участі в процесі, тим самим надаючи певну свободу дій особі, яка представляє її інтереси в суді. Відповідно, серед іншого, представник може скористатися правом дати свої показання по справі. При цьому заздалегідь не відомо, які питання будуть поставлені під час допиту представника як свідка і наскільки правильні відповіді будуть ним надані. Тому існує загроза висвітлення обставин справи з боку представника в не вигідному для особи, чий інтерес представляються, світлі, або ж уведення в оману суду з метою домогтися позитивного рішення для певного учасника процесу. Необхідно враховувати, що представник не є учасником спірних матеріальних відносин, тому не може повною мірою бути обізнаним із обставинами справи. Виходячи з цього, пояснення представників сторін та третіх осіб як свідків не повинні розглядатися як доказ у цивільній справі.

Ще на один аспект розглядуваної проблеми звертає увагу Д. Сібільов. На його думку, неможливість застосування пояснень сторін, третіх осіб та їх представників, якщо ці особи не дають згоди на свій допит як свідків, не враховує того, що існують справи, де засобом доказування досить часто є лише пояснення сторін, наприклад, справи про розлучення подружжя. Дійсні обставини справи в таких ситуаціях дуже часто можна встановити лише на підставі пояснень сторін; а як же тоді бути в ситуації, коли сторони в таких справах відмовляються давати показання як свідки? Парадокс цієї ситуації в тому, що суд, з одного боку, зобов'язаний розглянути справу і постановити законне й обґрунтоване рішення, а з іншого боку, обґрунтовувати таке рішення іноді нема чим. У зв'язку з цим Д. Сібільов пропонує внести зміни до ЦПК та повернутися до такого засобу доказування, як пояснення сторін та третіх осіб, без зайвих штучних обтяжень, таких, як пояснення у вигляді показань свідка [1, с. 140]. Така позиція, на наш погляд, є правильною і додатково може бути

аргументована тим, що за іншого підходу участь сторін та третіх осіб в процесі набуде формального характеру, тобто справа буде вестися від імені та в інтересах сторін, але їх пояснення не будуть мати жодного правового значення.

Слід також звернути увагу на колізію правових норм, що існує в цивільному процесуальному законодавстві. Як зазначалося вище, в ч. 2 ст. 57 ЦПК як докази в справі називаються саме пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників, допитаних як свідків. Але за ст. 176 ЦПК суд має заслуховувати пояснення осіб, які беруть участь у справі, без будь-яких додаткових умов стосовно форми таких пояснень. У такому разі постає питання, чи є сенс у подібній процесуальній дії, якщо пояснення не мають для суду юридичного значення. За логікою ст. 57 ЦПК – ні. Адже завданням цивільного судочинства є не тільки справедливий, але й своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Витрачання часу на отримання інформації, яка не має доказової сили, в результаті призведе до затягування процесу. З іншого боку, така ситуація є абсурдною, оскільки, не з'ясувавши позиції зацікавлених у справі осіб, не можна прийняти правильне рішення. Відповідно, для подолання зазначеної проблеми слід на законодавчому рівні визнати пояснення осіб, які беруть участь у справі, самостійним доказом у цивільній справі.

Іншою проблемою, яка тривалий час існує в цивільному процесуальному законодавстві, є невизначеність кола осіб, пояснення яких мають бути доказами в цивільній справі. Традиційно в законодавстві (ЦПК 1963 р.) та науковій літературі згадується про пояснення сторін та третіх осіб як засіб доказування і лишається поза увагою можливість дачі таких пояснень іншими особами, які беруть участь у справі. Мова йде про осіб, зазначених у ст. 45 ЦПК, а саме: Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів. Участь даних суб'єктів у цивільному процесі в більшості випадків пов'язана із захистом прав та інтересів осіб, які з поважних причин не в змозі зробити це самостійно. Виконання такої процесуальної функції вимагає прояву активності з боку зазначених суб'єктів на різних етапах

цивільного судочинства – від пред'явлення позову (заяви), до оскарження судового рішення, незважаючи на те, що вони виступають на захист чужих інтересів. Невипадково цих учасників процесу віднесено до осіб, які беруть участь у справі, хоча вони мають не матеріально-правової заінтересованості в справі, а тільки процесуально-правову.

Важливість участі зазначених осіб у процесі підкреслюється тими правами й обов'язками, якими вони наділені на підставі норм ЦПК. Згідно зі ст. 46 ЦПК органи та особи, які відповідно до ст. 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду. Хоча цим учасникам були надані широкі права, закон не вирішував питання про можливість використання їх пояснень як засіб доказування. У юридичній літературі з цього приводу зазначається, що і в минулому, і нині відсутність таких засобів доказування пояснюється тим, що дані особи не брали участі особисто у спірних матеріальних відносинах сторін, відомості про обставини справи відомі їм від інших осіб. Маючи під собою необхідний ґрунт, така точка зору все ж таки викликає заперечення, оскільки закон відносить до засобів доказування показання свідка, якому обставини справи можуть бути особисто не відомі [1, с. 140].

Крім того, законодавча логіка з цього питання, очевидно, базується на існуючій у науці думці, що особи, перелічені в ст. 45 ЦПК, є процесуальними позивачами. Так, наприклад, зазначається, що державні органи та органи місцевого самоврядування, які пред'являють позов на захист чужих інтересів, не є стороною в матеріальному сенсі, а виступають як позивачі тільки в процесуальному сенсі [2, с. 154]. Але, як слушно зауважує М. Й. Штефан, нашому праву невідомий поділ суб'єкта процесуальних правовідносин на дві частини – матеріальну і процесуальну [3, с. 115]. Досліджуючи цю проблему, науковець стоїть на позиції, що суб'єкти захисту прав інших осіб не є позивачами, оскільки вони відрізняються від них за завданням і метою участі, характером юридичної заінтересованості у справі, дією законної сили судового рішення. Визначення їх сторонами в процесуальному розумінні, компетентними органами, третіми особами не тільки не відображає їх функціональної діяльності у цивільному процесі, але ще

більше підкреслює невизначеність їх процесуального становища [3, с. 126]. Із цією точкою зору не можна не погодитися. Відповідно особи, названі в ст. 45 ЦПК, є самостійними учасниками процесу, хоча і виступають на захист інтересів інших осіб, і не можуть отожднюватися з позивачами (заявниками), третіми особами чи представниками.

При вирішенні даного питання корисним може стати досвід зарубіжних країн. Так, ст. 178 ЦПК Республіки Білорусь визначає як засіб доказування пояснення сторін та інших юридично заінтересованих у справі осіб [4]. Згідно зі ст. 47 ЦПК Республіки Вірменія одним із доказів у цивільній справі є пояснення осіб, що беруть участь у справі [5]. Подібний підхід, запроваджений у вітчизняному законодавстві, дозволив би усунути прогалини, які існують на сьогодні в практиці застосування окремих норм ЦПК, і надав би можливість особам, які захищають чужі інтереси, повною мірою виконати поставлені перед ними завдання.

Новелою цивільного процесуального законодавства України є віднесення до засобів доказування в цивільній справі звуко- і відеозаписів. Хоча використання таких засобів доказування теоретично не заперечувалося й раніше, але нормативне закріплення вони знайшли вперше. Ще за радянських часів була зроблена спроба вирішити цю проблему на рівні судової практики, компенсуючи таким чином відсутність чіткої законодавчої позиції з цього приводу та надаючи суду можливість діяти за внутрішнім переконанням. Так, у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 1 грудня 1983 р. «Про застосування процесуального законодавства під час розгляду цивільних справ у суді першої інстанції» зазначалося: «... З урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі, суд може також досліджувати надані звуко-, відеозаписи. Ці матеріали оцінюються разом з іншими доказами» [6].

Вирішуючи дане питання в сучасних умовах, законодавець визначає звуко- та відеозаписи як підвид речових доказів. Однак така позиція видається спірною. Слід зауважити, що серед науковців давно точилася дискусія щодо віднесення таких доказів до письмових або речових. Але, на наш погляд, більш обґрунтованою є точка зору тих учених, які вважають, що звуко- (аудіо-) та відеозаписи є окремим видом доказів. На підтвердження цього зазначається, що різниця між названими доказами полягає в тому, що інформацію з аудіо- та відеозаписів учасникам процесу не можна зня-

ти за допомогою органів зору, як це має місце при огляді речових доказів, або органів слуху та зору, як це має місце при дослідженні письмових доказів. Для сприйняття відомостей про факти, які зберігаються на електронному або іншому носії, завжди потрібна спеціальна звуко- або відеовідтворююча апаратура, що перетворює інформацію на письмовий чи інший сприйманий за допомогою органів зору або слуху вид [7, с. 227].

Особливу увагу при вирішенні питання про залучення до справи звуко- та відеозаписів суд має приділяти інформації про те, ким і за яких обставин були зроблені такі записи. Якщо суд буде мати у своєму розпорядженні відомості, що звукозаписи або відеозаписи були зроблені в результаті незаконного втручання в особисте життя особи, незаконного стеження, підслуховування, то такі докази не можуть братися ним до уваги при розгляді

цивільної справи, оскільки вони не відповідають вимогам допустимості.

Таким чином, положення цивільного процесуального законодавства України, які визначають коло доказів у цивільній справі, їх правову природу, потребують подальшого вдосконалення. З метою подолання проблем, з якими стикаються суди та учасники цивільного процесу, доцільно було б відмовитися від використання такого засобу доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків, натомість варто передбачити, що засобами доказування в цивільній справі є пояснення осіб, які беруть участь у справі. Також уточненню підлягає питання щодо місця звуко- і відеозаписів у системі доказів у цивільних справах. Зважаючи на особливий порядок залучення до справи та дослідження таких записів, вони мають бути визнані окремим видом доказів.

Література

1. Сібільов Д. Окремі питання доказування в ЦПК України / Д. Сібільов // Право України. – 2007. – № 5. – С. 139–143.
2. Гражданский процесс : учебник / [под ред. М. К. Треушникова]. – М. : Городец-издат, 2003. – 720 с.
3. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. [для юрид. спец. вищ. зал. освіти] / М. Й. Стефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.levonevski.net/pravo/kodeksy/gpk/021.html>.
5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1918&lang=gus>.
6. О применении процессуального законодательства при рассмотрении гражданских дел в суде первой инстанции [Електронний ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда СССР от 1 дек. 1983 г. № 10. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/judicial/judicial.asp?judicialID=1270246>.
7. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [под ред. В. М. Жуйкова, В. К. Пучинского, М. К. Треушникова]. – М. : Городец-издат, 2003. – 1088 с.

Надійшла до редколегії 17.08.2009

Анотації

Розглянуто проблеми інституту доказів в цивільному процесі. На підставі аналізу норм законодавства та теоретичних положень автором запропоновано виключити з переліку засобів доказування пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків, натомість передбачити такий засіб доказування, як пояснення осіб, які беруть участь у справі, а також визнати звуко-і відеозаписи окремим видом доказів.

Рассмотрены проблемы института доказательств в гражданском процессе. На основе анализа норм законодательства и теоретических положений автором предложено исключить из перечня средств доказывания пояснения сторон, третьих лиц, их представителей, допрошенных в качестве свидетелей, и вместо этого предусмотреть такое средство доказывания, как пояснения лиц, участвующих в деле, а также признать звуко- и видеозаписи отдельным видом доказательств.

The problems of evidence institution in civil procedure are researched in this article. On the basis of legislative norms and theoretical positions' analysis the author offers to exclude explanations of parties, third persons, their representatives interrogated as witnesses from the list of evidence. Instead of this the author offers to provide such mean of evidence as explanation of persons participating in a trial, and also to acknowledge sound- and videotape recordings as a separate type of evidence.